

УДК 94 (477.63)

В. С. Савчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПОЛІТИЧНА Й ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ РЕКТОРІВ ДІНО
М. М. КАШКАРОВА ТА Н. Л. АЛЕКСАНДРОВА У 1920-ті роки**

Вивчено на підставі віднайдених архівних матеріалів, які вперше вводяться у науковий обіг, біографії ректорів (Катеринославського) Дніпропетровського Інституту народної освіти (ДІНО) – наступника Катеринославського університету. Розглянуто їхню політичну та освітню діяльність.

Ключові слова: Дніпропетровський Інститут народної освіти, 1920-ті роки, ректори, М. М. Кашкаров, Н. Л. Александров.

Изучены на основании найденных архивных материалов, которые впервые вводятся в исторический оборот, биографии ректоров (Екатеринославского) Днепропетровского Института народного образования (ДИНО) – преемника Екатеринославского университета. Рассмотрены их политическая и образовательная деятельность.

Ключевые слова: Днепропетровский Институт народного образования, 1920-е годы, ректоры, М. М. Кашкаров, Н. Л. Александров.

Studied on the basis of found archival materials, which first introduced into scientific use, biographies of Rectors (Ekaterinoslav) Dnepropetrovsk Institute of Education (DINO) – successor Ekaterinoslav University Consider their political and educational activities.

Key words: Dnepropetrovsk Institute of Education, 1920 tide years, rectors, M. M. Kashkarov, N. L. Alexandrov.

Серед ректорів, чие життя у 1920-ті рр. було пов'язано з Дніпропетровським університетом, ми називаємо прізвища Л. В. Писаржевського, М. Ф. Злотникова, М. М. Кашкарова, Н. Л. Александрова, В. М. Фідровського. Але, якщо про життєвий шлях перших двох з названих нами, в цілому, відомо досить багато, оскільки вони були вченими європейського рівня, то щодо інших до останнього часу інформації було замало. Дещо більше було відомо про Н. Л. Александрова, який проходив по одній з «контрреволюційних» справ у 1937 р. і був у тому ж році розстріляний [3].

Метою нашого дослідження було: знайти документи, що надавали б інформацію про життєвий шлях вказаних ректорів й з'ясувати, хто вони є, як вони опинилися на посаді ректорів (Катеринославського) Дніпропетровського інституту народної освіти і в чому полягала їхня політична та науково-викладацька діяльність.

Актуальність дослідження обумовлена зокрема тим, що в Україні послідовно здійснюється повернення з небуття імен репресованих, які були незаконно звинувачені у злочинах, які не коїли, та засуджені до різних термінів та видів покарання. З іншого боку, багато хто з них були вилучені з історії діяльності тих установ, в яких вони працювали. Таким чином в історії України в цілому, в історії становлення і розвитку різноманітних сфер культурного життя України виникли лакуни, історичні «плями», наявність яких не дозволяє об'єктивно відтворити її. Серед останніх досліджень і публікацій можна вказати на монографію, присвячену історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара [1] та збірник документів, в якому наведені деякі архівні матеріали зі справи Н. Л. Александрова [3]. Але цілісне історико-біографічне дослідження про життя та освітню і політичну діяльність вказаних ректорів відсутнє. Тобто, і в історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, і в історії освіти України є певна прогалина, яку може заповнити проведене нами дослідження. Воно має загальнонаукове значення і містить нові матеріали про життя і діяльність Н. Л. Александрова та М. М. Кашкарова, які оприлюднюються вперше.

Вдалося достеменно встановити дату народження Миколи Миколайовича Кашкарова – попередника Н. Л. Александрова на посаді ректора ДІНО. Він народився 30 грудня 1876 р. в Росії, його батько, земський лікар, працював у земській лікарні м. Рязань. Родина була великою, у ній було одинадцять душ дітей. М. М. Кашкаров закінчив, як він сам писав, «реальную гимназию» і став студентом історико-філологічного факультету Московського університету. Там він брав активну участь у студентському русі, за що його двічі виключали з університету. Перший раз це сталося на першому курсі, а другий – вже на третьому курсі. Після кожного арешту його висилали за межі Москви [5]. Перший було заслано недалеко – до Курську, – де він попрацював в управлінні Києво-Воронезької залізниці. На другий раз його було заслано у Сибір у складі групи близько ста осіб з Петрограда та Москви. Коли навчався в університеті, то зрідка отримував гроші від батька, деколи його звільняли від сплати за навчання, а в цілому жив на заробіток від приватних уроків.

Саме в Сибіру М. М. Кашкаров детальніше ознайомився з марксизмом, бо саме «в Сибири познакомился с ссыльными бундовцами, от которых воспринял революционный марксизм» [5, арк. 4]. Далі політична діяльність М. М. Кашкарова мала такий розвиток. Повер-

нувшись у 1904 р. до Москви, у віці 28 років він вступає до соціал-демократичного гуртка і веде організаційну роботу. Після об'єднання гуртків у Московський комітет працював у фракції більшовиків одного з московських районів. Партійну роботу вів таким чином до 1907 р., виїжджаючи також до Одеси та Криму. Влітку 1907 р. М. М. Кашкарова було заарештовано. У тюрмі на Таганці він просидів недовго і за станом здоров'я був висланий за кордон. Там перебував до кінця 1909 р., проживаючи в Англії та Франції і як, він сам писав, «главным образом изучал языки» [5]. Перебуваючи за кордоном, весь час був членом французької групи закордонних емігрантів-більшовиків. На цьому й закінчилася активна політична діяльність М. М. Кашкарова.

Повернувшись до Росії, партійної роботи вже не вів. Перебивався приватними уроками, тому що дозволу на роботу в навчальних закладах Московського навчального округу охоронне відділення не давало. Початок Першої світової війни вніс послаблення в систему дозволів, й у 1915 р. М. М. Кашкаров отримав дозвіл працювати в школі. Викладав у двох гімназіях Москви та на вечірніх курсах з підготовки до вступу до ВНЗ до початку 1918 р.

Як бачимо, революційні події М. М. Кашкаров зустрів уже зрілою людиною у віці 41–42 років. Невідомо як, але на початку 1918 р. він потрапляє до Наркомосу радянської Росії. Приблизно до липня 1918 р. займається проблемами, пов'язаними з ліквідацією старої організаційно-навчальної структури – Московського навчального округу. Далі за запрошенням завідувача відділом шкільної політики М. Н. Покровського працює в цьому відділі, де керує шкільно-адміністративним підвідділом. У листопаді 1919 р. стає кандидатом в члени партії, а з 1921 р. – членом партії більшовиків. У 1919 р. обіймає посаду інструктора з педагогічної освіти, а з 1921 р. керує підвідділом педагогічних технікумів та інститутів народної освіти. Цікавим є той факт, що вже у 1923 р., подаючи свої біографічні дані, М. М. Кашкаров вказує, що не пам'ятає за чією рекомендацією він вступив у партію. Можна припустити, що він з якихось причин просто уникнув відповіді на це питання. У Наркомосі РРФСР М. М. Кашкаров працював до липня 1922 р.

З 1922 р. починається «український» період освітньої діяльності М. М. Кашкарова. За мобілізацією ЦК Російської комуністичної партії в числі так званої «тисячі» його направляють в Україну, а вже тут за розпорядженням ЦК КПУ він потрапляє до Укрголовпрофобру Наркомосу України. Тут його кар'єра розвивалася наступним чином. Приблизно місяць (з 4 липня по 8 серпня 1922 р.) він працює позаштатним співробітником Відділу працівників освіти. Далі, з 8 серпня 1922 р. до 20 вересня 1922 р., перебуває на посаді заступника Головного інспектора по Лівобережжю, з 20 вересня 1922 р. до 26 жовтня 1922 р. обіймає посаду старшого спеціаліста з педагогічної освіти Відділу

працівників освіти, а з 26 жовтня 1922 р. до 20 листопада 1923 р. – заступника головного інспектора з підготовки працівників освіти [5].

20 листопада 1923 р. М. М. Кашкарова відряджають у розпорядження Катеринославського Губпрофосу. У довідці від 20 листопада 1923 р., виданій М. М. Кашкарову секретаріатом Укрголовпрофобру зазначалося, що вона «выдана тов. Кашкарову, б. зам. Глав. Инспектора Педобразов., о направлении к месту новой службы ректора Екатеринославского И.Н.О.» [5, арк. 10]. Як свідчить протокол № 74 засідання Президії Укрголовпрофосу від 8 листопада 1923 р. за підписом секретаря колегії С. Межлаука, саме на цьому засіданні за доповіддю голови Укрголовпрофосу Я. Ряпо була прийнята така постанова: «Сообщить Екатеринославскому Губпрофобру, что Ректором Екатеринославского ИНО утвержден тов. КАШКАРОВ» [5, арк. 11].

М. М. Кашкаров пропрацював на посаді ректора ДІНО до 1926 р. Після того він повернувся у Москву, але коли точно поки що не відомо. Вдалося лише з'ясувати, що в жовтні 1933 р. М. М. Кашкаров з Москви, де він проживав, надіслав листа до Наркомосу України з проханням дати довідку про роки його роботи в апараті Наркомосу. Ця довідка була йому потрібна для складання трудового списку. На той час М. М. Кашкарову було вже близько 57 років.

Про його викладацьку діяльність у КВІНО відомо не дуже багато і це спонукає до подальших пошуків. Правда, М. М. Кашкаров залишив після себе важливу для істориків вищої освіти України статтю про Дніпропетровський Інститут народної освіти, в якій подав докладну інформацію про структуру інституту, його передісторію, динаміку змін складу студентів тощо [2]. Зважаючи на літа М. М. Кашкарова, можна сподіватися, що він спокійно дожив свого віку, але це ще потребує підтвердження.

М. М. Кашкарова змінив на посаді ректора ДІНО Наум Львович Александров. Певна інформація про нього є в збірці документів «Повернення з небуття» [3]. Але інформація щодо його життєвого шляху могла бути дещо затушованою, враховуючи, що її джерелом є протоколи допитів Н. М. Александрова. Нам вдалося знайти й інші архівні джерела, які в сукупності з уже відомими точніше висвітлюють життєвий шлях Н. М. Александрова, вносять до його біографії нові штрихи.

Наум Львович Александров народився 4 листопада 1893 р. у Херсоні в багатодітній (восьмеро дітей) єврейській родині. Батько працював прикажчиком на млині. З шести років хлопець почав навчатися в Талмуд-Торі. З дев'яти років навчався у міському училищі, але, як писав у своїй «Автобіографії»: «за буйство, за участие в забастовке 1905года /мне было 11–12 лет/, за то, что я выругал директора и будоражил весь класс, меня выгнали из школы» [4, арк. 9]. Далі Н. Л. Александров переходить до третього класу приватної гімназії у

м. Олешки Херсонської губернії. Але коли він вчився вже у восьмому класі гімназії за розпорядженням уряду закрили. Навчання у якості екстерна успіхом не увінчалось та й підійшов час служити в армії. У лютому 1915 р. Н. Л. Александров потрапляє на фронт, отримує поранення в голову і служить в тилових частинах до 1917 р.

Саме за часів перебування в армії починається політична діяльність Н. Л. Александрова. Під час Лютневої революції 1917 р. його обирають у Раду солдатських депутатів і відряджають до Петрограда. У тому ж році Н. Л. Александров залишає військову службу і їде до Одеси з метою продовжити навчання. Працював рахівником в Одеській продовольчій управі, одночасно відвідував курси самоосвіти і в травні 1917 р. склав іспити на атестат зрілості. У 1918 р. Н. Л. Александров повертається у Херсон і стає студентом агрономічного відділення політехнічного інституту. Тут у 1920 р. він вступає до лав КП(б)У. Хоча, як випливає з матеріалів слідства, у тому ж 1920 р. він ще був членом партії лівих есерів.

Початок служби в Червоній Армії невідомий, але служив Н. Л. Александров до березня 1923 р. Можна гадати, що до Червоної Армії він потрапив десь у 1922 р. Це випливає з того, що за архівними даними у 1921–1922 рр. Н. Л. Александров обіймав різні виборчі посади (член правління, голова ревізійної комісії, завідувач культвідділом профспілки) й обирався делегатом професійних (профспілкових) з'їздів та конференцій. У Червоній Армії був політпрацівником, проводив політико-просвітницьку та адміністративну роботу, перебуваючи спочатку на посаді інструктора з політико-адміністративної роботи, а надалі на посадах військкома, політвійськкома та політрука санітарних частин. За його словами «в ячейках я все время избирался секретарем или членом бюро, или председателем коллектива всех санитарных воинских ячеек» [4, арк. 9]. За цей час він також обирався делегатом різноманітних військово-партійних конференцій та з'їздів. З 1921 р. обирався членом міськради. Саме така діяльність, на наш погляд, стала трампліном для подальшого кар'єрного зростання Н. Л. Александрова.

Після демобілізації Н. Л. Александров потрапляє до Катеринослава, де з 1 квітня 1923 р. по 19 січня 1924 р. перебуває членом президії Катеринославського союзу В.С.Н.Т. З 19 січня 1924 р. по січень 1926 р. працював завідувачем сектора агітації і пропаганди Чечелівського райпарткому. З січня 1926 р. по грудень того ж року там же очолював організаторсько-інструкторський відділ. А звітти вже була пряма дорога до керівної посади в ДІНО.

З січня 1926 р. Н. Л. Александров був призначений ректором Дніпропетровського інституту народної освіти [4, арк. 9]. В анкеті заарештованого Н. Л. Александров вказує, що має вищу освіту. Не вдалося встановити, чи закінчив він Херсонський політехнічний інститут, але

є відомості, що підтверджують його вищу освіту. Так, в його особистій картці вказано, що він закінчив соціально-економічний факультет ІНО причому є свідчення відомого історика професора М. Ф. Злотнікова, що «тов. Александров під час проходження курсу І. Н. О. виявив значний інтерес до історичних дисциплін та зарекомендував себе як вельми працездатний студент. Брав жваву участь у семінарах. Висунуто тов. Александрова Інститутом в аспірантуру ще до 1927 р. Тов. Александров є дуже бажаним кандидатом в аспіранти» [4, арк. 4 зв.]. Подібна рекомендація до правління ДІНО надійшла й з профкому ДІНО. Рекомендацію до аспірантури від правління ДІНО Н. Л. Александрову підписав за ректора М. Ф. Злотніков. Цікавим є той факт, що Н. Л. Александров рекомендувався аспірантом по кафедрі українознавства. Це впливає з заяви Н. Л. Александрова до уповноваженого Упрнауки проф. Лебедева від 19 вересня 1928 р., в якій Н. Л. Александров писав: «Прикладаючи при цьому свою анкету, прохаю Вас припустити мене до колоквіяльних іспитів на аспіранта по Дніпропетровській Науково-Дослідчій кафедрі Українознавства, з питання рев. руху» [4, арк. 1].

На той час Н. Л. Александров читав лекції з історії ВКП(б). КП(б)У, працював у семінарі підвищеного типу при ДІНО, марксистському семінарі при окружкомі КП(б)У, брав деяку участь у Дніпропетровському Науковому Товаристві при Академії наук. У Дніпропетровську Н. Л. Александров спочатку мешкав на Московській, 6, потім на Шевченківській, 59, був одружений, мав двох дітей.

Після того, як пішов з посади ректора ДІНО, працював викладачем у Будинку партосвіти при Дніпропетровському міськкомі КП(б)У. У 1937 р. був заарештований і 3 липня 1937 р. була відкрита справа «о преступной деятельности гр. АЛЕКСАНДРОВА Наума Львовича, выразившейся в том, что он является участником контрреволюционной троцкистско-меньшевистской организации и проводит троцкистскую деятельность» [3, с. 125]. Рішенням Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 27 листопада 1937 р. засуджений до розстрілу з конфіскацією усього майна. Реабілітований 16 травня 1957 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР [2].

З дослідження випливає висновок, що партійно-радянське керівництво у 1920-ті рр. відмовляється від призначення ректорами ДІНО відомих вчених, які були або політично нейтральними, або їхні політичні погляди було важко з'ясувати. Перевага віддається політично перевіреним кадрам, які хоча і не мають наукових досягнень, але є провідниками лінії партії за будь-яких умов.

Два ректори ДІНО 1920-х рр. – дві долі, які ще потребують додаткового дослідження. Але вже й ці матеріали проливають світло на фактично невідомі до сьогодні життяві шляхи організаторів діяль-

ності (Катеринославського) Дніпропетровського Інституту народної освіти у 1920-х рр.

Бібліографічні посилання

1. Історія Дніпропетровського національного університету / голова редкол. М. В. Поляков. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 308 с.
2. *Кашкаров М. М.* Дніпропетровський І.Н.О / М. М. Кашкаров // Записки Дніпропетровського Інституту народної освіти. – Д., 1927. – Т. 1. – С. 381–394.
3. Повернення з небуття. Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті // Д.: Промінь, 1995. – 166 с.
4. ЦДАВОВУ. – Ф. 166, т. 2, оп. 12, спр. 85.
5. ЦДАВОВУ. – Ф. 166, т. 2, оп. 12, спр. 3192.

Надійшла до редколегії 24.10.2009.